Megoldás. Az egyik pohár tele van vízzel, a másikban pedig pontosan annyival kevesebb víz van, amennyit a pingponglabda kiszorít. A kiszorított víz súlya megegyezik a pingponglabdára ható felhajtóerő ellenerejével, tehát a két pohár (vízzel és labdával együtt) egyforma súlyú. Ezek szerint a két pohár *ugyanakkora* erővel nyomja az asztalt.

Cynolter Dorottya (Budapest, Veres Pálné Gimn., 9. évf.)

76 dolgozat érkezett. Helyes 60 megoldás. Kicsit hiányos (2 pont) 2, hiányos (1 pont) 9, hibás 3, nem versenyszerű 2 dolgozat.

G. 694. *Egy éppen* 100 kg *tömegű rakéta a világűrben másodpercenként* 100 g *égésterméket lövell ki. A gáz* 1 km/s *sebességgel hagyja el a rakéta fúvókáját. Mekkora a rakéta gyorsulása?*

(*3 pont*)

Megoldás. Az éppen $m=100$ kg tömegű, v sebességű rakétát $\Delta t=1$ s alatt $\Delta m=0{,}1$ kg tömegű égéstermék hagyja el a rakétához képest $u=1$ km/s sebességgel, és ennek következtében a rakéta sebessége Δv értékkel megváltozik. Az impulzusmegmaradás törvénye szerint

$$mv=(m-\Delta m)(v+\Delta v)-\Delta m(u-v),\quad \text{amiből}$$

$$\Delta v=\frac{u}{m-\Delta m}\Delta m\approx\frac{u}{m}\Delta m.$$

A rakéta gyorsulása tehát

$$a=\frac{u}{m}\,\frac{\Delta m}{\Delta t}=\frac{1000\ \mathrm{m/s}}{100\ \mathrm{kg}}\cdot\left(0{,}1\ \frac{\mathrm{kg}}{\mathrm{s}}\right)=1\ \frac{\mathrm{m}}{\mathrm{s}^2}.$$

Egyházi Hanna (Budapest, ELTE Apáczai Csere J. Gyak. Gimn. és Koll., 10. évf.)

51 dolgozat érkezett. Helyes 33 megoldás. Kicsit hiányos (2 pont) 13, hiányos (1 pont) 2, hibás 3 dolgozat.

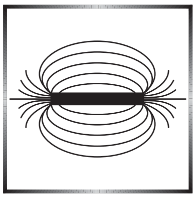

Fizika feladatok megoldása

P. 5165. *Egységsugarú, homogén, kör alakú lemezből az* ábrán *látható módon kivágunk egymást kívülről érintő, rendre* $\frac14,\frac18,\frac1{16},\ldots$ *sugarú, középpontjukkal az egyik sugárra illeszkedő köröket. Hol lesz a maradék idom tömegközéppontja, ha*

a) csak a legnagyobb kört vágjuk ki;

b) a két legnagyobb kört vágjuk ki;

c) nagyon sok kört vágunk ki?

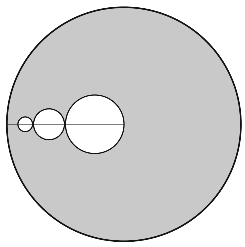

(*5 pont*) Közli: *Tupi Zoltán,* Budapest

Megoldás. A kis körök kivágása előtt az alakzat tömegközéppontja a nagy kör középpontjában volt. Egyre több kis kör kivágása után a maradék idom tömegközéppontja egyre inkább jobbra mozdul el.

Az eredeti kör sugara 1, területe $T=\pi$. Az n-edik kis kör sugara $x_n = (1/2)^{n+1}$, területe $T_n=(1/4)^{n+1}\pi$. A forgatónyomatékok egyensúlyából rendre kiszámolhatjuk, hogy mekkora y_n távolsággal tolódik el n darab kis kör kivágása után a maradék lemez tömegközéppontja. (A maradék rész forgatónyomatéka az eredeti lemez középpontjára vonatkoztatva nyilván ugyanakkora, mint amennyi a kivágott részek forgatónyomatéka volt.)

a) Ha csak a legnagyobb kört vágjuk ki, akkor (a lemez vastagságával, anyagának sűrűségével és g-vel egyszerűsítve) az alábbi összefüggéshez jutunk:

$$T_1x_1=(T-T_1)y_1,$$

ahonnan megkapjuk, hogy $y_1=\frac{1}{60}\approx 0{,}017$ egység.

b) Két kördarab eltávolítása után a maradékra felírható:

$$T_1x_1+T_2(2x_1+x_2)=(T-T_1-T_2)y_2,$$

ahonnan $y_2=\frac{13}{472}\approx 0{,}028$ egység eredmény adódik.

c) Ha nagyon sok (formálisan $n\to\infty$) kört távolítunk el a lemezből, akkor a maradék rész tömegközéppontjának y-nal jelölt elmozdulására az alábbi összefüggést írhatjuk fel:

$$T_1x_1+T_2(2x_1+x_2)+T_3(2x_1+2x_2+x_3)+\ldots=(T-T_1-T_2-T_3-\ldots)y.$$

A jobb oldalon szereplő összeg:

$$\left(\pi-\frac{\pi}{16}-\frac{\pi}{64}-\frac{\pi}{256}-\ldots\right)y=\left(1-\sum_{i=2}^{\infty}\frac{1}{4^n}\right)\pi\,y=\frac{11}{12}\pi\,y.$$

A forgatónyomatéki egyenlet bal oldala:

$$\pi\left(\frac{1}{64}+\frac{5}{512}+\frac{13}{4095}+\frac{29}{32\,768}+\ldots\right)=\pi\sum_{k=2}^{\infty}\frac{2^k-3}{8^k}=\frac{5}{168}\pi.$$

Innen már adódik, hogy a keresett távolság

$$y=\frac{5}{168}\cdot\frac{12}{11}=\frac{5}{154}\approx 0{,}032 \text{ egység.}$$

Téglás Panna (Révkomárom, Selye János Gimn., 10. évf.)

44 dolgozat érkezett. Helyes 20 megoldás. Kicsit hiányos (4 pont) 3, hiányos (1–3 pont) 16, hibás 3, nem versenyszerű 2 dolgozat.

P. 5174. *Egy illegális laboratórium ólomkonténerében olyan sugárzó anyagot találtak, amelyből másodpercenként* $2\cdot 10^{14}$ *elektron lép ki. A rendőrségi jegyzőkönyvek szerint* 53 *évvel ezelőtt eltűnt* 221 g *cézium a közeli kutatóintézetből. Lehet-e a megtalált anyag az akkor eltűnt preparátum, ha azóta csak raktározták?* (*A cézium felezési ideje* 30,17 év.*)

(*4 pont*) *Tematikus feladatgyűjtemény,* Szeged

Megoldás. Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a megtalált radioaktív anyag tényleg az 53 éve eltulajdonított cézium-137 preparátum, akkor először ki kell számolnunk, hogy mára mennyi (hány atom) maradt belőle. Az eredeti mennyiség:

$$\frac{221\ \mathrm{g}}{136{,}9\ \frac{\mathrm{g}}{\mathrm{mol}}}=1{,}614\ \mathrm{mol},$$

vagyis kezdetben a radioaktív atomok száma:

$$N_0=(1{,}614\ \mathrm{mol})\cdot\left(6{,}022\cdot 10^{23}\ \frac{1}{\mathrm{mol}}\right)=9{,}721\cdot 10^{23}.$$

Ebből a mennyiségből – ha valóban az ellopott, T felezési idejű céziumról van szó – mára, t idő elteltével

$$N(t)=N_0\,0{,}5^{t/T}=(9{,}721\cdot 10^{23})\cdot 0{,}5^{\frac{53\ \text{év}}{30{,}17\ \text{év}}}=2{,}88\cdot 10^{23}$$

atom maradt. Ennek a mennyiségnek az aktivitása:

$$A(t)=N(t)\,\frac{\ln 2}{T}=2{,}88\cdot 10^{23}\,\frac{\ln 2}{30{,}17\cdot 365{,}24\cdot 24\cdot 60\cdot 60\ \mathrm{s}}=2{,}1\cdot 10^{14}\ \mathrm{Bq},$$

ami (a kerekítésekből adódó pontossággal) éppen megegyezik a megtalált anyag aktivitásával.

Az ólomkonténerben tárolt radioaktív preparátum tehát *lehet* az 53 éve ellopott cézium, ennek lehetőségét nem zárhatjuk ki. Természetesen a számolt és a mért aktivitások egyenlősége *nem bizonyítja*, hogy a régen eltűnt preparátumot találták meg. Az is elképzelhető, hogy egy olyan – máshonnan származó – anyagot találtak, aminek az aktvitása éppen megegyezik a feladatban megadott értékkel.

A Cs-137-es izotópot mesterségesen állítják elő, a természetben csak olyan nagy katasztrófák után található meg, mint Csernobil és Fukusima.

Bagu Bálint (Budapest, ELTE Apáczai Csere J. Gyak. Gimn. és Koll., 10. évf.)

52 dolgozat érkezett. Helyes 36 megoldás. Kicsit hiányos (3 pont) 5, hiányos (1–2 pont) 8, hibás 3 dolgozat.

---

*A kitűzött feladatban hibás adat jelent meg. Ugyancsak hibás a Négyjegyű függvénytáblázatokban a cézium-137 felezési ideje.

P. 5178. *Vízszintes talajon lévő, m tömegű kiskocsira elhanyagolható tömegű, $\alpha = 30°$-os szögben beállított rugós puskát rögzítettünk, amely egy m tömegű lövedéket lő ki két esetben. Az első esetben a kocsi rögzített, a második esetben szabadon mozoghat. A lövedék függőleges irányú emelkedési magassága az első esetben h_1, a második esetben h_2. Határozzuk meg a h_2/h_1 arányt!*

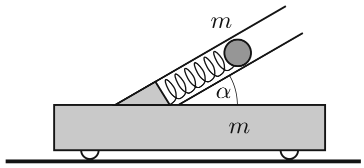

(*5 pont*) Közli: *Kotek László,* Pécs

Megoldás. Legyen az összenyomott rugó rugalmas energiája E_0! Ez először mozgási, majd helyzeti és mozgási energiává alakul.

1. eset (rögzített kiskocsi)

Legyen a kilövés pillanatában (amikor a rugó energiája már nullára csökkent) a lövedék sebessége v_1, ennek vízszintes irányú komponense v_{1x}, függőleges irányú komponense pedig v_{1y} (tehát $v_1^2 = v_{1x}^2 + v_{1y}^2$). Mivel a kocsihoz képest $\alpha = 30°$-os szögben lőttük ki a lövedéket, és a kocsi nem tud elmozdulni, a lövedék asztalhoz viszonyított sebességének a vízszintessel bezárt szöge is α, tehát

$$\frac{v_{1y}}{v_{1x}} = \operatorname{tg}\alpha = \frac{1}{\sqrt{3}}, \qquad \text{azaz} \qquad v_{1x}^2 = 3 \cdot v_{1y}^2.$$

Az energiamegmaradás törvénye szerint:

$$E_0 = \frac{1}{2} m\, v_1^2 = \frac{1}{2} m\, (v_{1x}^2 + v_{1y}^2) = \frac{1}{2} m\, (3v_{1y}^2 + v_{1y}^2) = 2m\, v_{1y}^2.$$

Az emelkedési magasságot a lövedék függőleges irányú kezdősebessége határozza meg:

$$\frac{1}{2} m v_{1y}^2 = mgh_1,$$

vagyis

$$h_1 = \frac{v_{1y}^2}{2g} = \frac{E_0}{4mg}.$$

2. eset (a kiskocsi szabadon elmozdulhat)

Legyen a kilövés pillanatában (amikor a rugó energiája már nullára csökkent) a lövedék sebessége v_2, ennek vízszintes irányú komponense v_{2x}, függőleges irányú komponense v_{2y} (tehát $v_2^2 = v_{2x}^2 + v_{2y}^2$), a kocsi sebessége pedig v (ez vízszintes irányú, a lövedékével ellentétes irányban).

A kiskocsi+lövedék rendszerre nem hat vízszintes irányú külső erő, így a lendületmegmaradás törvénye alapján

$$0 = mv_{2x} - mv, \qquad \text{vagyis} \qquad v = v_{2x}.$$

Ezek szerint a lövedék vízszintes irányú sebessége *a kiskocsihoz képest* $v_{2x} + v = 2v_{2x}$. Mivel a kocsihoz képest $\alpha = 30°$-os szögben lőttük ki a lövedéket, fennáll:

$$\frac{v_{2y}}{2v_{2x}} = \operatorname{tg}\alpha = \frac{1}{\sqrt{3}}, \quad \text{ahonnan} \quad v_{2x}^2 = \frac{3}{4}v_{2y}^2$$

következik.

Az energiamegmaradás törvénye alapján:

$$E_0 = \frac{1}{2}mv_2^2 + \frac{1}{2}mv^2 = \frac{1}{2}m\left(v_{2x}^2 + v_{2y}^2\right) + \frac{1}{2}mv_{2x}^2 =$$

$$= \frac{1}{2}m\left(\frac{3}{4}v_{2y}^2 + v_{2y}^2\right) + \frac{1}{2}m\left(\frac{3}{4}v_{2y}^2\right) = \frac{5}{4}mv_{2y}^2.$$

A lövedék emelkedési magasságát most is a lövedék függőleges irányú kezdősebessége határozza meg:

$$\frac{1}{2}mv_{2y}^2 = mgh_2, \quad \text{vagyis} \quad h_2 = \frac{v_{2y}^2}{2g} = \frac{2E_0}{5mg}.$$

A két esetet összevetve látjuk, hogy az emelkedési magasságok aránya:

$$\frac{h_2}{h_1} = \frac{8}{5} = 1{,}6.$$

Jánosik Áron (Győr, Révai Miklós Gimn. és Koll., 12. évf.)

48 dolgozat érkezett. Helyes 9 megoldás. Kicsit hiányos (3–4 pont) 2, hiányos (1–2 pont) 29, hibás 3, nem versenyszerű 5 dolgozat.

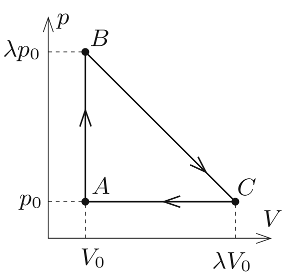

P. 5180. *Egyatomos ideális gáz az* ábrán *látható ABCA körfolyamatot végzi. Mekkora a körfolyamat hatásfoka, ha a gáz (kelvinben mért) legmagasabb hőmérséklete kilencszer akkora, mint a legalacsonyabb hőmérséklet?*

(Lásd még Gálfi László: Hőfelvétel vagy hőleadás? *című cikkét a KöMaL 2009. évi 4. számában vagy a honlapunkon!)*

(5 pont) Közli: *Dezsőfi György,* Miskolc

Megoldás. A gáztörvény szerint $pV = nRT$, tehát a gáz hőmérséklete a pV szorzattal arányos. A hőmérséklet az A pontnak megfelelő állapotban a legalacsonyabb:

$$T_{\min} = \frac{p_0V_0}{nR}.$$

Az ABC háromszög szimmetriája miatt a legmagasabb hőmérséklet a BC szakasz felezőpontjához tartozik:

$$T_{\max} = \left(\frac{\lambda + 1}{2}\right)^2 \frac{p_0V_0}{nR}.$$

A feladat szövege szerint $T_{\max} = 9T_{\min}$, vagyis $\lambda = 5$.

A körfolyamat hatásfoka a gáz által végzett hasznos W' munka és a felvett hő hányadosa. A gáz által végzett hasznos munka az ABC háromszög területe:

$$W' = \frac{(\lambda - 1)^2 p_0 V_0}{2} = 8 p_0 V_0.$$

Az $A \to B$ folyamat izochor, amely során felvett hő:

$$Q_{AB} = \Delta U_{AB} = \frac{3}{2} nR(T_B - T_A) = \frac{3}{2}(p_B V_B - p_A V_A) = 6 p_0 V_0.$$

A $C \to A$ izobár folyamatban a gáz biztosan *hőt ad le*, így ez a folyamat a körfolyamat hatásfoka szempontjából érdektelen. Nehezebb eset a $B \to C$ folyamat, amely során hőfelvétel és hőleadás egyaránt előfordulhat.

Tekintsük az AB szakasz valamely D pontját, amelyhez tartozó nyomás p és a térfogat V. (Nyilván $V_0 \leqslant V \leqslant 5V_0$.) Mivel D rajta fekszik az egyenesen, teljesül, hogy

$$p = p_0 \left(6 - \frac{V}{V_0}\right),$$

ami az $x = \frac{V}{V_0}$ dimenziótlan arányszám bevezetésével így írható:

$$p = p_0(6 - x).$$

Számítsuk ki, mennyit hőt kell közöljünk a gázzal, hogy az a B állapotból az egyenes mentén haladva a D állapotba jusson. A folyamat során addig történik folyamatosan hőfelvétel, amíg a $Q_{BD} \equiv f(x)$ függvény monoton növekszik. Ha $f(x)$-nek valahol lokális maximuma van, majd onnan kezdve monoton csökken, akkor ott már hőleadás történik.

A belső energia megváltozása:

$$\Delta U_{BD} = \frac{3}{2}(p_D V_D - p_B V_B) = \frac{3}{2} p_0 V_0 (-x^2 + 6x - 5).$$

A gáz által eközben végzett munka (a BD szakasz és a V tengely közötti trapéz területe):

$$W'_{BD} = p_0 V_0 \frac{5 + (6 - x)}{2}(x - 1).$$

Az első főtétel szerint a gáz által a $B \to D$ állapotváltozás során felvett hő:

$$Q_{BD} = \Delta U_{BD} + W'_{BD} = (-2x^2 + 15x - 13) p_0 V_0,$$

amit

$$Q_{BD} = (x - 1)(13 - 2x) p_0 V_0$$

alakban is felírhatunk. Ez a függvény egy olyan parabolát ír le, amelynek zérushelyei: $x_1 = 1$ és $x_2 = \frac{13}{2}$. A parabola maximuma

$$x = \frac{x_1 + x_2}{2} = \frac{15}{4}$$

értéknél van, és ezen a helyen

$$Q_{BD} = \frac{121}{8} p_0 V_0.$$

A teljes körfolyamatban a gáz az $A \to B \to D$ állapotváltozás során vesz fel hőt:

$$Q_{\mathrm{fel}} = Q_{AB} + Q_{BD} = \frac{169}{8} p_0 V_0.$$

Így a kérdéses hatásfok:

$$\eta = \frac{W'}{Q_{\mathrm{fel}}} = \frac{64}{169} \approx 0{,}38 = 38\%.$$

Nguyễn Đức Anh Quân (Hanoi, Tạ Quang Bửu, 12. évf.)
dolgozata alapján

31 dolgozat érkezett. Helyes 11 megoldás. Kicsit hiányos (3–4 pont) 5, hiányos (1–2 pont) 4, hibás 11 dolgozat.

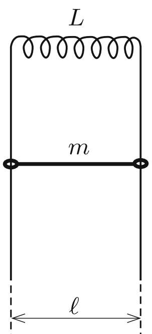

P. 5183. *Az ábrán látható függőleges sínpár felső végét L induktivitású tekerccsel zártuk. A sínek távolsága ℓ, rajtuk súrlódásmentesen mozoghat egy m tömegű, elhanyagolható ellenállású rúd. A külső mágneses tér $\boldsymbol{B}$ indukcióvektora vízszintes és merőleges a sínek síkjára.*

A rudat elengedve

a) legfeljebb mekkora feszültség indukálódik a tekercsben;

b) legfeljebb mekkora lesz az indukált áram erőssége?

(*5 pont*) *Varga István* (1952–2007) feladata

Megoldás. A rendszerre nem hat disszipatív erő, ezért alkalmazható az energiamegmaradás törvénye. A rendszer teljes energiája (a gravitációs helyzeti energia, a mágneses térenergia és a mozgási energia összege) a mozgás során nem változik, állandó marad. Ha a rúd függőleges elmozdulása x, a sebessége v és az áramerősség I, akkor

$$-mgx + \frac{1}{2} L I^2 + \frac{1}{2} m v^2 = 0. \tag{1}$$

(Az elmozdulást és a sebességet lefelé tekintjük pozitívnak, és a helyzeti energiát az indulás helyén választottuk nullának. A kezdeti helyzetben $x = 0$, $v = 0$ és $I = 0$, tehát az összenergia is nulla.)

a) A rúd sebességének növekedtével egyre nagyobb feszültség indukálódik, ez egyre nagyobb áramot hoz létre, és emiatt a mágneses térben mozgó rúdra egyre nagyobb fékezőerő hat. Az indukált feszültség is, és az áramerősség is véges határok között marad, nem fognak idővel korlátlanul nőni.

Megjegyzés. A mozgás részletesebb vizsgálatával belátható, hogy a rúd harmonikus rezgőmozgást végez; ennek bizonyítása azonban nem tartozik a feladathoz.

Az indukált feszültség nagysága

$$U = v\ell B, \tag{2}$$

ami – a Faraday-féle indukciótörvény szerint – az áramerősség változási sebességével is kifejezhető:

$$U = L\frac{\Delta I}{\Delta t}. \tag{3}$$

Ebből a két összefüggésből U-t kiküszöbölve, és kihasználva, hogy $v = \frac{\Delta x}{\Delta t}$ azt kapjuk, hogy

$$\frac{\Delta(x\ell B - LI)}{\Delta t} = 0,$$

vagyis

$$B\ell x(t) - LI(t) = \text{állandó}.$$

Mivel induláskor $x = 0$ és $I = 0$, az állandó értéke nulla, tehát

$$I(t) = \frac{\ell B}{L}\,x(t). \tag{4}$$

Helyettesítsük be (4) és (2) felhasználásával I-t és v-t az energiamegmaradást kifejező (1) egyenletbe:

$$\frac{mU^2}{2\ell^2B^2} = mgx - \frac{\ell^2B^2}{2L}x^2,$$

majd alakítsuk a jobb oldalt teljes négyzetté:

$$\frac{mU^2}{2\ell^2B^2} = \frac{m^2g^2L}{2\ell^2B^2} - \frac{\ell^2B^2}{2L}\left(x - \frac{mgL}{\ell^2B^2}\right)^2 \leqslant \frac{m^2g^2L}{2\ell^2B^2}.$$

Innen leolvasható az indukált feszültség legnagyobb értéke:

$$U(t) \leqslant U_{\max} = g\sqrt{mL}.$$

b) A (4) összefüggésből látszik, hogy az indukált áram legnagyobb értékénél x is a legnagyobb értékét veszi fel, és ott a rúd sebessége nulla. Ekkor (1) szerint

$$\frac{1}{2}LI^2 = mgx,$$

ami (4) felhasználásával így írható:

$$\frac{1}{2}LI^2 = \frac{mgLI}{B\ell}.$$

Ez az összefüggés két esetben teljesül: $I = 0$, ami a legkisebb áramerősségnek felel meg, illetve amikor

$$I = I_{\max} = \frac{2mg}{B\ell}.$$

Bokor Endre (Budapesti Fazekas M. Gyak. Ált. Isk. és Gimn., 11. évf.) dolgozata alapján

8 dolgozat érkezett. Helyes Bokor Endre, Bonifert Balázs, Horváth Anikó, Ludányi Levente, Nguyễn Đức Anh Quân és Tóth Ábel megoldása. Kicsit hiányos (4 pont) 1, hibás 1 dolgozat.

P. 5185. *Egy vízszintes lapon mozgó kis korongra a pillanatnyi sebességével arányos fékezőerő hat. Kétféle kísérletet végzünk vele:*

(*i*) *Ha meglökjük* v_0 *sebességgel, akkor a megállásáig* 50 cm *utat tesz meg.*

(*ii*) *Amikor a meglökött korong sebessége már* $v_0/2$*-re csökkent, nekiütközik egy másik, álló korongnak, amelyre ugyancsak a sebességével arányos fékezőerő hat. (Az arányossági tényező mindkét korongnál ugyanakkora.) Az ütközés egyenes és rugalmas. Meglepő módon a két korong egymás mellett áll meg.*

a) *Mekkora a két korong tömegének aránya?*

b) *Az ütközés helyétől milyen messze áll meg a két korong?*

(*6 pont*) A *Kvant* nyomán

Megoldás. *a*) A vízszintes lapon mozgó, kicsiny, m tömegű korongra a pillanatnyi v sebességével arányos (azzal ellentétes irányú)

$$F(v) = -\alpha v$$

fékezőerő hat, emiatt

$$a = -\frac{\alpha}{m}v \tag{1}$$

„gyorsulással" (ténylegesen lassulva) mozog.

Mivel a gyorsulás a sebesség, a sebesség pedig az s megtett út időegységre eső megváltozása (precízen megfogalmazva: az idő szerinti első deriváltja),

$$\frac{\Delta v}{\Delta t} = -\frac{\alpha}{m}\,\frac{\Delta s}{\Delta t}, \qquad \text{azaz} \qquad \Delta v = -\frac{\alpha}{m}\Delta s.$$

A kis változásokat összegezve (integrálva) megkapjuk a korong sebességét a megtett út függvényében:

$$v(s) = -\frac{\alpha}{m}\,s + \text{állandó}.$$

Ha a korong elmozdulását egy olyan ponttól mérjük, ahol a korong sebessége egy ismert v_0 érték, akkor a fenti egyenletben szereplő állandó nagysága éppen v_0, tehát a mozgást a

$$v(s) = v_0 - \frac{\alpha}{m}\, s$$

egyenlet írja le. Ebből leolvasható, hogy az m tömegű korong a megállásáig

$$s_0 = \frac{m}{\alpha} v_0 \tag{2}$$

utat tesz meg. Mivel az első kísérletben $s_0 = 50$ cm, a fékezőerő együtthatója

$$\alpha = \frac{mv_0}{s_0} = \frac{mv_0}{50\ \text{cm}}.$$

Legyen a másik, kezdetben álló korong tömege M, a pillanatnyi sebességét és gyorsulását pedig jelöljük V-vel és A-val. Közvetlenül az ütközés előtt a korongok sebessége $v = v_0/2$ és $V = 0$, az ütközés után pedig $v = v_1$ és $V = V_1$. (Az ütközés utáni sebességeket nem ismerjük, ezeket később még meg kell határoznunk.)

A két korong ugyanott áll meg, tehát az ütközéstől a megállásig megtett d-vel jelölt útjuk ugyanakkora. A második korong mozgásegyenletét az (1) egyenlet mintájára írhatjuk fel:

$$F(V) = M\,A(V) = -\alpha V,$$

amiből – a (2)-nél leírtakhoz hasonló érveléssel – következik, hogy a megállásig megtett útja

$$d = \frac{M}{\alpha} V_1, \tag{3}$$

az m tömegű korongra pedig ez érvényes:

$$d = \frac{m}{\alpha} v_1. \tag{4}$$

A fenti két egyenletből kapjuk, hogy

$$mv_1 = MV_1, \tag{5}$$

vagyis az ütközés után a két korong lendülete megegyezik egymással.

Az ütközés egyenes (a mozgások egy egyenesen történnek) és rugalmas. Az ütközés során mind az összimpulzus (összes lendület), mind pedig a mechanikai energiák összege *megmarad.* Az impulzusmegmaradást a következő módon írhatjuk fel:

$$m\frac{v_0}{2} = mv_1 + MV_1,$$

amiből (5) felhasználásával

$$m\frac{v_0}{2} = 2mv_1,$$

azaz

$$v_1 = \frac{1}{4} v_0 \tag{6}$$

következik

A mechanikai energia megmaradási törvénye szerint

$$\frac{1}{2} m \left(\frac{v_0}{2}\right)^2 = \frac{1}{2} m v_1^2 + \frac{1}{2} M V_1^2,$$

tehát (5) és (6) ismeretében

$$\frac{1}{8} m v_0^2 = \frac{1}{2} m \left(\frac{v_0}{4}\right)^2 + \frac{1}{2} M \left(\frac{m}{M} \frac{v_0}{4}\right)^2,$$

$$\frac{1}{8} = \frac{1}{32} + \frac{1}{32} \frac{m}{M},$$

és végül a kérdezett tömegarányra $\frac{m}{M} = 3$ adódik.

b) A (4), (6) és (2) összefüggések szerint a korongok az ütközés helyétől

$$d = \frac{m}{\alpha} v_1 = \frac{m}{\alpha} \frac{v_0}{4} = \frac{s_0}{4} = 12{,}5\ \text{cm}$$

távolságban, éppen egymás mellett állnak meg.

Varga Vázsony (Budapesti Fazekas M. Gyak. Ált. Isk. és Gimn., 11. évf.) dolgozata alapján

Megjegyzés. Belátható, hogy mindkét korong sebessége az idő exponenciális függvénye szerint (nagyon gyorsan) tart nullához, tehát – ha valóban csak a feladatban szereplő fékezőerő hatna rájuk – véges idő alatt sohasem állhatnának meg. A fenti megoldásban kapott d távolság úgy értendő, hogy ekkora út megtétele után csökken a korongok sebessége elhanyagolhatóan kicsiny értékre.

17 dolgozat érkezett. Helyes 10 megoldás. Kicsit hiányos (5 pont) 3, hiányos (1–4 pont) 4 dolgozat.

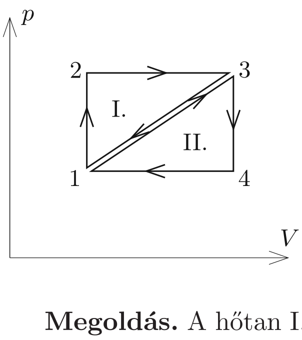

P. 5191. *Ugyanannyi ideális gázzal az* ábra *szerinti* $p-V$ *diagramon ábrázolt* $1 \to 2 \to 3 \to 1$, *illetve az* $1 \to 3 \to 4 \to 1$ *körfolyamatot végeztetjük. Melyik körfolyamatot végző gépnek nagyobb a hatásfoka, és milyen összefüggés áll fenn a két hatásfok között?*

(*5 pont*) *Varga István* (1952–2007) feladata

Megoldás. A hőtan I. főtétele szerint a körfolyamat egyes „szakaszaira" érvényes, hogy $Q = \Delta E + W'$. (A képletben Q a felvett hőt, ΔE a gáz belső energiának megváltozását, W' pedig a gáz által végzett tágulási munkát jelöli, és mindegyik mennyiség *előjelesen* értendő.)

Adjuk össze a hőfelvételeket az I. körfolyamat mentén:

$$Q_{12}+Q_{23}+Q_{31}=(\Delta E_{12}+\Delta E_{23}+\Delta E_{31})+(W'_{12}+W'_{23}+W'_{31}).$$

A belső energia teljes változása *nulla,* a tágulási munkák előjeles összege pedig a körfolyamat hasznos munkavégzése. Ezek szerint

$$Q_{12}+Q_{23}+Q_{31}=W'_{\text{hasznos}},$$

amit $Q_{31}=-Q_{13}$ miatt így is felírhatunk:

$$Q_{12}+Q_{23}=W'_{\text{hasznos}}+Q_{13}. \tag{1}$$

Az I. körfolyamatban csak az $1\to 2$ és a $2\to 3$ változások során történik ténylegesen hőfelvétel ($Q_{12}>0$ és $Q_{23}>0$), tehát ennek a körfolyamatnak a hatásfoka:

$$\eta_1=\frac{W'_{\text{hasznos}}}{Q_{12}+Q_{23}}. \tag{2}$$

A II. körfolyamatban csak az $1\to 3$ állapotváltozáskor történik hőfelvétel, és a hatásfok

$$\eta_2=\frac{W'_{\text{hasznos}}}{Q_{13}}. \tag{3}$$

(Kihasználtuk, hogy mindkét folyamatban ugyanakkora a hasznos munka, mert a $p-V$ diagramon az I. és a II. háromszög területe megegyezik.) A hőfelvételeket (2) és (3)-ból kifejezve, majd (1)-be helyettesítve a hatásfokok között az

$$\frac{1}{\eta_1}=1+\frac{1}{\eta_2}$$

összefüggést kapjuk. Látható, hogy $\frac{1}{\eta_1}>\frac{1}{\eta_2}$, vagyis $\eta_1<\eta_2$.

Fekete András Albert (Pécs, Leőwey Klára Gimn., 11. évf.) és
Fülöp Sámuel Sihombing (Pécs, Leőwey Klára Gimn., 12. évf.)
dolgozata alapján

27 dolgozat érkezett. Helyes 9 megoldás. Kicsit hiányos (4 pont) 11, hiányos (1–3 pont) 6, hibás 1 dolgozat.

P. 5197. *Micimackó kapott ajándékba egy* 20 cm *sugarú, gömb alakú lufit. A léggömb úgy volt megtöltve héliummal, hogy ha elengedte a fonalát, éppen lebegett a levegőben, nem emelkedett fel, de nem is süllyedt le.*

Micimackó örömében elkezdett körbe szaladni a lufival úgy, hogy az egyik kezével fogta a lufi fonalának végét. Így a lufi egyenletes körmozgást végzett. Malacka megfigyelte, hogy bármekkora is Micimackó állandó szögsebessége, a lufi fonala mindig 45°*-os szöget zár be a kör érintőjével.*

Mekkora a lufi körpályájának sugara? (A fonál súlyától és a lufi alakjának esetleges megváltozásától eltekinthetünk.)

(*5 pont*) Közli: *Baranyai Klára,* Veresegyház

Megoldás. Mivel a lufi álló helyzetben lebeg, az mg nagyságú nehézségi erő, valamint a $\varrho_{\text{levegő}} Vg$ nagyságú felhajtóerő kiegyenlíti egymást:

$$mg = \varrho_{\text{levegő}} Vg.$$

Vizsgáljuk az r sugarú körpályán mozgó lufira ható erőket. A fonalat feszítő, F nagyságú erő vízszintes síkban hat, és mivel a körpálya érintőjével mindig 45°-os szöget zár be, a fonálerő érintőirányú (tangenciális) komponense és a sugár irányú komponense ugyanakkora, nevezetesen $F/\sqrt{2}$ nagyságú. Hat még a lufira a sebességével ellentétes (tehát érintőirányú) közegellenállási erő.

Az egyenletes körmozgást végző lufi érintőirányú gyorsulása nulla, így a tangenciális erők egyensúlyban vannak:

$$\frac{F}{\sqrt{2}} = \frac{1}{2} kA\varrho_{\text{levegő}}\, v^2 = \frac{1}{2}\, 0{,}45 \cdot (20\ \text{cm})^2 \pi \varrho_{\text{levegő}}\, r^2\omega^2.$$

A sugárirányú erőkomponens biztosítja a centripetális gyorsulást:

$$\frac{F}{\sqrt{2}} = mr\omega^2 = \varrho_{\text{levegő}} \frac{4}{3} (20\ \text{cm})^3 \pi \cdot r\omega^2.$$

Ebből a két egyenletből megkapjuk a körpálya sugarát:

$$r = \frac{\frac{4}{3} \cdot 20\ \text{cm}}{0{,}45 \cdot 0{,}5} \approx 118\ \text{cm} = 1{,}18\ \text{m}.$$

Varga Vázsony (Budapesti Fazekas M. Gyak. Ált. Isk. és Gimn., 11. évf.)

Megjegyzés. A közegellenállási erő lényegében abból származik, hogy a lufi mozgatása közben a közelében lévő (nagyjából a lufi térfogatával megegyező mennyiségű) levegőt is mozgásba kell hoznunk, és a megmozgatott levegő sebessége v nagyságrendű. (A „nagyjából" és a „nagyságrendű" kifejezések pontosítását az alaktényezőtől várhatjuk.)

A fenti megoldásban a centripetális erő kiszámításánál csak a lufi lendületének irányváltozását vettük figyelembe, a lufi által megmozgatott levegő hatásával nem törődtünk. Egy egyenes mentén gyorsított testnél a környező levegő hatása úgy jelentkezik, mintha a test ún. „effektív tömege" (az a tömeg, ami a Newton-egyenletben szerepel) a valóságos értékénél nagyobb lenne, a különbség kb. a kiszorított levegő tömegével egyezik meg. Az a kérdés, hogy vajon az effektív tömeges leírásmód a körmozgásnál is alkalmazható-e (vagyis a centripetális erő képletébe is valamekkora effektív tömeget kell-e írnunk) lényegesen meghaladja a középiskolai fizika szintjét, ezért ennek tárgyalását – természetesen – nem várjuk el a KöMaL megoldóitól sem.

(G. P.)

31 dolgozat érkezett. Helyes 21 megoldás. Kicsit hiányos (4 pont) 4, hiányos (1–3 pont) 6 dolgozat.

P. 5203. *Egy $2A$ széles, átlátszó üveglemezben a lemez síkjára merőleges z tengely irányában változik a törésmutató, értéke $z = \pm A$-nál n_0, míg $z = 0$-nál n_1. Az üveglemez szélénél ($z = A$ „magasságban") az x tengely irányában egy vékony lézersugarat indítunk, amely az üvegben eltérülve egy koszinuszgörbe mentén halad.*

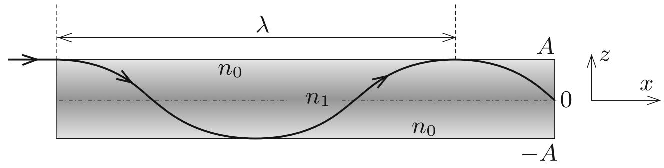

a) Hogyan függ a törésmutató z-től?

b) Mekkora a fény pályagörbéjének hullámhossza?

Adatok: $A=1$ cm, $n_0=1{,}5$ *és* $n_1=1{,}6$.

(Lásd a **P. 5066.** feladat megoldását a KöMaL 2018. évi decemberi számában.)

(*5 pont*) Közli: *Gnädig Péter,* Vácduka

Megoldás. A lézersugár pályagörbéjét leíró egyenlet

$$z(x)=A\cos\left(2\pi\frac{x}{\lambda}\right), \tag{1}$$

ennek az inverze (a $0\leqslant x\leqslant\lambda$ intervallumon):

$$x(z)=\frac{\lambda}{2\pi}\arccos\frac{z}{A}. \tag{2}$$

Az (1) egyenletet x szerint deriválva:

$$z'(x)=-\frac{2\pi}{\lambda}A\sin\left(2\pi\frac{x}{\lambda}\right). \tag{3}$$

A derivált abszolút értéke megegyezik a $z=$ állandó „réteghez" tartozó α beesési szög kotangensével:

$$z'(x)=-\operatorname{ctg}\alpha. \tag{4}$$

(A függvény meredekségét jellemző szöget – aminek a tangense a függvény deriváltja – az x tengelytől mérjük, az optikai beesési szöget pedig a z tengelytől számítjuk. A két szög egymás pótszöge.)

A Snellius–Descartes-törvény szerint

$$n(z)\cdot\sin\alpha=\text{konstans},$$

és mivel a lézersugár belépési pontjánál $\alpha=90^\circ$ és $n=n_0$, a fenti képletben szereplő állandó éppen n_0:

$$n(z)\sin\alpha=n_0,$$

vagyis

$$n(z)=\frac{n_0}{\sin\alpha}=n_0\sqrt{1+\operatorname{ctg}^2\alpha}. \tag{5}$$

A (3), (4) és (5) összefüggések felhasználásával:

$$n(z) = n_0 \sqrt{1 + \left(\frac{2\pi}{\lambda} A\right)^2 \sin^2\left(2\pi \frac{x}{\lambda}\right)}.$$

Innen (2) behelyettesítésével kapjuk, hogy

$$n(z) = n_0 \sqrt{1 + \left(\frac{2\pi}{\lambda} A\right)^2 \sin^2\left(\frac{2\pi}{\lambda} \frac{\lambda}{2\pi} \arccos \frac{z}{A}\right)},$$

amit egyszerűsítve, és $\sin^2\big(\arccos(x)\big) = 1 - x^2$ felhasználásával

$$n(z) = n_0 \sqrt{1 + \left(\frac{2\pi}{\lambda} A\right)^2 \cdot \left(1 - \left(\frac{z}{A}\right)^2\right)},$$

vagyis

$$n(z) = n_0 \sqrt{1 + \left(\frac{2\pi}{\lambda} A\right)^2 - \left(\frac{2\pi}{\lambda}\right)^2 z^2} \tag{6}$$

adódik.

Tudjuk még, hogy $z = 0$-nál a törésmutató

$$n(0) = n_1 = \frac{1{,}6}{1{,}5} n_0 = n_0 \sqrt{1 + \left(\frac{2\pi}{\lambda} A\right)^2}.$$

Ebből kiszámíthatjuk a pályagörbe keresett hullámhosszát:

$$\lambda = \frac{2\pi A}{\sqrt{\left(\frac{1{,}6}{1{,}5}\right)^2 - 1}} \approx 0{,}169\ \mathrm{m},$$

majd ezt (6)-ba visszahelyettesítve megkapjuk a törésmutató z-függését:

$$n(z) \approx 1{,}5 \sqrt{1{,}138 - 0{,}138\ \frac{1}{\mathrm{cm}^2}\, z^2}.$$

Varga Vázsony (Budapesti Fazekas M. Gyak. Ált. Isk. és Gimn., 11. évf.)

7 dolgozat érkezett. Helyes Bokor Endre, Ludányi Levente, Selmi Bálint, Tóth Ábel és Varga Vázsony megoldása. Kicsit hiányos (3–4 pont) 2 dolgozat.